

Les primeres publicacions de l'excursionisme català

Autor: **Bonaventura Bassegoda**

El moviment de l'excursionisme científic a Catalunya va tenir un caràcter peculiar i molt primerenc si el comparem amb iniciatives similars d'altres indrets de l'estat'. El 26 de novembre de 1876 un reduït grup de joves entusiastes encapçalats per Josep Fiter Inglés (1857-1915) i Eudald Canivell (1858-1928) decidiren en el curs d'una excursió a Montgat la fundació d'una associació, que anomenaren *Associació Catalanista d'Excursions Científiques* (ACEC). La seva intenció era la defensa del país mitjançant la millora del seu coneixement i descoberta dins dels àmbits de la geografia, la geologia, l'estudi de la flora i la fauna, l'etnografia i el folklore, i l'arqueologia, disciplina que aleshores comprenia l'estudi de tots els monuments i obres d'art del passat. Es pretenia recórrer el país i recopilar informació mitjançant la còpia o adquisició de documents històrics, el dibuix dels monuments, l'aixecaments de plànols, la realització de fotografies i el recull de mostres geològiques, botàniques i arqueològiques. Aquesta activitat cultural, de descobriment i estudi, exigia un espai on poder exercir-se, i per això aquest primer grup excursionista va llogar el 2 de gener de 1878 el segon pis del carrer Paradís número 10, un indret il·lustre on encara eren visibles les columnes del temple romà de Barcelona.

Retrat dels fundadors de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques: Marçal Ambrós, Romà Arnet, Eudald Canivell, Josep Fiter, Pau Gibert i Ricard Padrós (8-XI-1876).

Pont de Martorell de l'Album pintoresch monumental de Catalunya. Publicació de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques de l'any 1878.

Les activitats de la nova associació no pretenien només enfortir els lligams personals i els coneixements dels protagonistes, sinó que, ben al contrari, es movien per una voluntat de pedagogia pública, volien educar el cos social, comunicar el seu entusiasme per la descoberta del país. Aquesta intenció els va dur a una tasca publicista que es mostra ja d'una manera decidida en les primeres accions del grup. El maig de 1878 es va iniciar la publicació en fascicles –fet molt habitual a l'època– d'una obra excepcional: l' *Album pintoresch-monumental de Catalunya. Aplech de vistas dels més notables monuments y paisatjes d'aquesta terra, acompanyadas de descripcions y noticias històriques y de guías pera que stán fàcilment visitats*, de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, a Barcelona, l'any 1878. Es tracta d'un volum de gran format (41,5 x 30,5 cm) amb 4 fulls i 25 làmines que reproduïen fotografies mitjançant l'heliografia, i que duen els corresponents fulls de text explicatiu escrits per diversos experts en el monument o sobre el lloc que trobem reproduït. Les fotografies són obra d'Heribert Mariezcurrena (Girona 1846-Barcelona 1898), un home clau en la introducció de la fotografia en les arts gràfiques de Catalunya², i l'impressor fou en Pau Riera. Aplega només paisatges i monuments de les comarques de Barcelona. Entre els autors trobem un jove Lluís Domènech i Montaner (1850-1923) que comenta el monestir de Sant Cugat del Vallès. Però hi participen també Cèsar August Torres, Josep Fiter Inglés, Antoni Aulèstia i Pijoan i Eduard Tàmaro, entre d'altres. El darrer fascicle publicat fou el del pròleg, que duu la data de novembre de 1879 i es deu a la ploma de Manuel Milà i Fontanals (1818-1884). En aquest text Milà exposa amb tota claredat el seu ideari respecte de la conservació monumental i avala amb el seu enorme prestigi intel·lectual d'aleshores els esforços dels joves excursionistes. Diu Milà:

L'esforç individual, lo de l'Associació y de las altrás Societats agermanadas, han de tirar abans que a tota altra cosa, a la conservació dels monuments. Molt s'ha guanyat de quaranta anys ensà en gust y en coneixements arqueològics (y direm també, encara que no siga del nostre objecte, en bons efectes produïts pel estudi dels antichs exemples en las prácticas arquitectónica y decorativa); pero'ns estimaríam més que res d'aixó fos, ab tal que las cosas estiguessin com estavan. Lo que no s'hagués fet se podria fer, lo que s'ha desfet no's pot refer. Cada monu-

ment es un exemplar únic, fill, ademés del enginy, de las circumstancias històriques de que a sa tanda ell se converteix en viu testimoni y res hi ha que puga posar-se en son lloch. [...]. Si volem ser verament il·lustrats, si volem seguir l'exemple de las demés nacions, no esperem a repentinos quant ja no hi haurà remey, guardem los monuments

A dalt, antic local del CEC, al capdamunt dels capitells de les columnes romanes. A baix, El coll de la Bena, a prop del santuari de Gresolet.

ARXIU FOTOGRÀFIC CEC

ARXIU FOTOGRÀFIC CEC

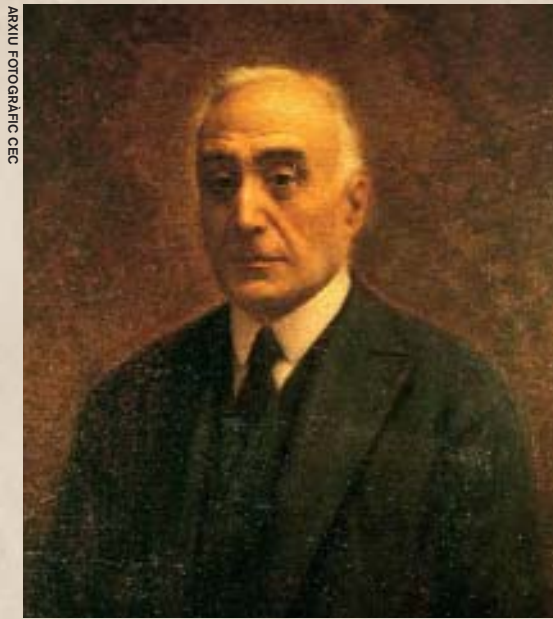

CÈSAR AUGUST TORRAS, ARXIU FOTOGRÀFIC CEC

Retrat de Cèsar August Torras, autor de les fotografies dels paisatges que presentem a continuació.

ARXIU FOTOGRÀFIC CEC

Panoràmica del santuari de Gresolet, al municipi de Saldes, situat a 1.300 m, al vessant NE del Pedraforca.

qu'ens restan, pensem que no fentho així trencam los drets de las generacions devenidoras, y també, com sabiament digué un nostre amich de tota la república de las arts (Francisco Morera, en un informe pera la conservació de las murallas ciclópeas de Tarragona), tota afició artística que aixó no sia, més aviat que amor, no es més que vent de moda o defador diletantisme.

La iniciativa editorial dels fascicles de l'*Album* sembla que es deu a Antoni Massó i a Cèsar August Torras, que juntament amb d'altres, havien entrat a la Catalanista procedents d'una anterior agrupació, la Societat X. L'èxit de la publicació va engelosir al grup

dirigent de l'Associació, encapçalada per Fiter, Canivell i Ramon Arabia, que intentaren expulsar al grup de Massó, però en restar en minoria en una junta, hagueren de marxar ells i constituir —el setembre de 1878— una nova societat, l'Associació d'Excursions Catalana (AEC). Aquesta separació no sembla que respongui a un programa cultural diferenciat, sinó simplement a problemes de susceptibilitat i d'incompatibilitat personalista. La duplicitat d'associacions no fou un problema per al desenvolupament del moviment excursionista a Catalunya, perquè promogué una sana rivalitat entre les dues. D'altra banda era acceptat i relativament freqüent el fet d'estar afiliat a les dues societats i gaudir així d'una oferta doble d'excursions i actes culturals. Santiago Rusiñol, per exemple, va ser membre de totes dues agrupacions. Després d'uns anys, i un cop ja dissolt el paper protagonista dels fundadors, el 1891 les dues societats es fongueren en el Centre Excursionista de Catalunya (CEC), que ha continuat fins avui.

La tasca editorial de l'ACEC va continuar amb la publicació d'un segon àlbum del qual es feren 10 làmines, amb temes de Poblet, Vic, Hostalrich, Reus i Arbúcies, entre d'altres motius. No es van arribar a posar a la venda, segons diu Antoni Palau, perquè es decidí canviar el format de la publicació a un foli més gran. La nova sèrie, editada també en fascicles, va constituir finalment el nou *Album pintoresch-monumental de Catalunya* de 1879, que comprèn 48 làmines —just el doble que l'anterior— i que recull monuments d'arqueologia de Tarragona, de Martorell, de Vallbona, de Santes Creus i d'altres indrets de la Conca de Barberà, i també imatges de la catedral de

ARXIU FOTOGRÀFIC CEC

ARXIU FOTOGRÀFIC CEC

A dalt, dibuixos d'Eduard Canivell i de Josep Fiter.

A la dreta, portada de l'excursionista, Album pintoresch monumental de Catalunya —publicació de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques de l'any 1878— i portada Butlletí de la Catalanista.

Barcelona. En aquest cas no hi ha pròleg, però sí que hi ha estudis sobre cada monument, com era habitual. Ara però, el termini de publicació es va allargar fins al 1886. A més d'aquests *Albums* espectaculars, l'Associació va editar tres petites monografies en format més reduït dedicades a Poblet (1880) amb 19 fotografies, a Montserrat (1881) amb 45 i a Santes Creus (1883) amb 24 imatges. Una mica més endavant, el 1888 es va fer una nova edició del volum de Poblet amb 19 fotografies distintes de la primera de 1880. En aquest darrer volum Antoni Massó consta com autor. Amb independència de l'ACEC, a les terres de Lleida i per iniciativa de l'historiador Josep Pleyán de Porta i l'advocat Frederic Renyé i Viladot, sortí en fascicles entre 1880 i 1883 un *Album històric pintoresch y monumental de Lleyda y sa provincia* (30,5 x 21 cm., 426 p.), editat en aquesta ciutat per la impremta de Josep Sol Torrens, amb 44 magnífiques heliografies de monuments i paisatges lleidatans, àmpliament comentades per diversos escriptors. Estava previst per l'ACEC un tercer àlbum, segurament adreçat a presentar les comarques gironines, però només es va arribar a fer un primer lliurament el 1889 amb sis vistes de Sant Pere de Galligans, obra d'Antoni Massó.

Aquestes publicacions són d'un gran valor històric pel seu caràcter primerenc i per la bellesa de l'edi-

ARXIU FOTOGRÀFIC CEC

ARXIU FOTOGRÀFIC CEC

CÉSAR AUGUST TORRAS, ARXIU FOTOGRÀFIC CEC.

A l'esquerra, **Sant Jaume de Frontanyà (Berguedà).**

A la dreta, l'indret de **Casserres, al camí que va de Berga als Tossals.**

ció, tot i que la seva importància ha estat poc reconeguda pels historiadors de la fotografia i del llibre il·lustrat a Catalunya, i també poc apreciada malgrat l'interès historiogràfic dels textos que comenten els monuments i els paisatges. Fóra desitjable la reedició digital de tot aquest material per tal d'augmentar-ne seva difusió i promoure'n així l'estudi.

Per conèixer el treball i l'activitat de les dues associacions excursionistes catalanes, l'ACEC i l'AEC, tenim naturalment la possibilitat de la recerca en els

seus arxius documentals i també l'accés a l'extraordinari arxiu fotogràfic. Però una segona font imprescindible són les revistes i els butlletins que de manera regular es van publicar. L'ACEC, entre el 20 de novembre de 1878 i el 31 de gener de 1891 va treure a la llum 147 números de *L'Excursionista*, un modest butlletí mensual de tipus informatiu de vuit planes, però que aleshores permetien –i ara permeten– seguir amb gran detall totes les activitats i iniciatives de l'associació. Per donar a conèixer els resultats de la recer-

Satuari del Tossal (Berguedà).

CÉSAR AUGUST TORRAS, ARXIU FOTOGRÀFIC CEC.

ca i el material aplegat pels membres de la societat, calia disposar d'una publicació més àmplia, i per això el novembre de 1880 es començà l'edició de les *Memorias de l'Associació Catalanista d'Excursions Científicas ilustradas ab grabats*. El pla editor comprenia vuit volums però només en sortiren cinc. El volum I aplega els materials recollits els anys 1876 i 1877, i es publicà el 1880. El volum II recull l'any 1878 i sortí el 1888. El volum III correspon al 1877 i aparegué el 1889. Els volums IV, V, i VI no es van publicar i havien de presentar els materials corresponents a 1880, 1881 i 1882. El volum VII va agrupar els documents de 1883 i s'edità el 1886. I finalment el volum VIII recullí l'any 1884 i va sortir el 1888.

L'AEC per la seva banda va publicar el *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*, amb caràcter mensual, des de novembre de 1878 fins al desembre de 1891, i compost per 12 volums. Tenia un caràcter informatiu de les activitats per als socis, i per això es va encetar una segona línia editorial amb materials més elaborats que es presentaren en un *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana*, del qual es van editar dos volums, un primer aparegut el 1882, amb 600 pàgines, i un segon el 1883 amb 632 pàgines.

L'Excursionista, les *Memorias*, el *Butlletí* i l'*Anuari* són un extraordinari testimoni de la vitalitat intel·lectual del primer moviment excursionista català. Des del punt de vista de la història de les arts i del patrimoni monumental, aquest material és una autèntica mina d'informacions de tota mena³. Ens interessa perquè retrata d'una manera directa i viva l'estat dels monuments del país, molts d'aquests en una situació molt difícil, trenta anys després de la desamortització i de la deixadesa institucional en el seu manteniment. Hi trobem entusiastes descripcions literàries, però també són molt importants les imatges gràfiques que les acompanyen, testimoni essencial per a molts monuments que han patit mutilacions, restauracions capricioses o que fins i tot han desaparegut. No hauríem d'oblidar que el sentit de respecte pels testimonis materials del passat no és un valor permanent, que hagi existit sempre. Els canvis estructurals en l'ordre econòmic i social associats a la revolució industrial i a la fi de l'Antic Règim que caracteritzen el segle XIX, provocaren un dels moments de més gran perill pel paisatge monumental del passat. La tasca realitzada en aquesta direcció pel moviment excursionista i per les societats arqueològiques –com ara *l'Asociación artístico-arqueológica barcelonesa* o la *Arqueológica Tarraconense*– i acadèmiques –com la Reial Acadèmia de Bones Lletres o la *Provincial de Bellas Artes de Barcelona*– fou d'un mèrit i d'una importància excepcional. Recordem que la pervivència dels monestirs de Sant Pau del Camp a Barcelona o el de Sant Cugat del Vallès, es deu en bona part a l'esforç realitzat en la seva defensa per part d'aquests homes en una conjuntura històrica especialment adversa⁴.

És raonable i molt necessari buscar en les primeres publicacions de l'excursionisme català les dades positives, erudites i de detall per conèixer l'estat d'un determinat monument o lloc. La lectura i la

ARXIU FOTOGRÀFIC CEC

Dibuix d'Eudald Canivell.

familiaritat amb aquests materials ens pot informar del panorama monumental del país al darrer terç del segle XIX, però sobretot ens presenta la mirada, l'entusiasme i l'amor amb el què aquells homes descobrien el seu país, les restes materials del seu passat i es feien d'alguna manera apòstols de la urgència del seu redreçament material i espiritual.

La propera accessibilitat digital d'aquestes publicacions que ha promogut la Universitat Autònoma de Barcelona, amb el suport de la Fundació Banc Sabadell, augmentarà d'una manera exponencial l'ús d'aquests materials en la recerca historiogràfica sobre els diversos camps del saber relacionats amb l'excursionisme. És una molt bona notícia que ens hauria de fer participar a tots de l'entusiasme d'aquells homes benemèrits.

Dibuix de Josep Fiter.

ARXIU FOTOGRÀFIC CEC

NOTES

¹ Recordem que la *Sociedad Española de Excursiones*, amb seu a Madrid, va iniciar la publicació del seu *Boletín* el març de 1893, és dir quasi 15 anys després, i que la *Sociedad Castellana de Excursiones*, amb seu a Valladolid, va publicar el seu *Boletín* a partir del primer trimestre de 1903.

² Sobre ell tenim l'homenatge del seu amic i també home del llibre i de l'excursionisme Eudald Canivell, *Heribert Mariezcurrena y la introducció de la fototipa y del fotograbat*, Tipografia La Acadèmica, Barcelona, 1900.

³ Un buidat d'aquest material només s'ha realitzat per al camp estricte de l'arqueologia. Vegeu Jordi Cortadella Morral, "La investigación arqueológica en las asociaciones excursionistas catalanas (1876-1915)", a Gloria Mora-Margarita Díaz-Andreu eds., *La cristalización del pasado: Génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*, Málaga 1997, p.273-285. En relació a la geografia i a la natura tenim el treball de Jordi Martí Hennenberg, *L'excursionisme científic i les seves contribucions a les ciències naturals i a la geografia*, Altafulla, Barcelona, 1994.

⁴ En relació a aquest problema es pot consultar el treball de Joan Ganau Casas, *Els inicis del pensament conservacionista en l'urbanisme català (1844-1931)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, especialment, p.73-100.

CÉSAR AUGUST TORRAS, ARXIU FOTOGRÀFIC CEC.